

Фінансування вищої освіти в контексті реалізації інноваційної моделі розвитку економіки України

У статті розглядаються основні засади фінансування освіти в сучасних умовах. Аналізується значення освіти в сучасному житті та стан української системи вищої освіти

Ключові слова: система освіти, фінансування вищої освіти, модернізація вищої освіти, інновації, економічне зростання.

Постановка проблеми в загальному вигляді... В сучасних умовах всі види освіти підпорядковуються вирішенню широкого кола економічних, політичних та соціальних завдань. Пріоритетність тих чи інших задач обумовлюється державними інтересами.

Розбудова незалежної держави висуває особливі вимоги до діяльності системи освіти, оскільки виникає потреба в чималій кількості спеціалістів, здатних здійснювати технічне, економічне та організаційне керівництво. Витрати на підготовку кваліфікованих кадрів для господарської системи країни та на наукові дослідження за своїм економічним змістом є аналогом капіталовкладень, що спрямовуються на розширення основних фондів. Формування трудових ресурсів та утворення основних фондів потребує значних витрат, ефект від яких суспільство отримує протягом тривалого проміжку часу, який звичайно вимірюється кількома десятками років. Приєднання України у 2005 р. до Болонського процесу сприяло активному реформуванню вищої освіти країни. Сьогодні можна говорити про значні успіхи вищих навчальних закладів, які долучились до експерименту, у формалізації навчального процесу відповідно до вимог кредитно-модульної системи. Перші кроки модернізації вищої освіти у напрямі євроінтеграції показали як позитивні, так і негативні моменти. Якщо негативні прояви більшою мірою пов'язані із застарілою нормативно-правовою базою, яка регламентує вищу освіту, недостатністю фінансування, високим рівнем корупції, що значно заважає впровадженню реформи, то позитиви розкривають великий потенціал розвитку української вищої освіти у межах Болонської декларації. Неухильний рух осучаснення освіти України в напрямі реалізації основних принципів Європейської освітньої угоди дозволить достатньо швидко вивести вищі навчальні заклади та їх випускників на конкурентний ринок освітніх послуг Європи та світу [1; 3].

Головними чинниками перетворень, які формуватимуть нову парадигму економічного зростання, що домінуватиме на початку ХХІ ст., є „нове знання” і „людський капітал” як найважливіший ресурс для отримання цього знання та його перетворення в нові види продукції чи послуги для задоволення споживчого попиту. У стратегічній площині це висуває проблему перегляду традиційних і не завжди продуктивних підходів до побудови моделі інноваційного розвитку та її ресурсного забезпечення. У цьому контексті постає ряд завдань, насамперед, методологічного характеру. Існуючі сьогодні теоретичні конструкції не враховують викликів об'єктивної реальності, що в новій якості здійснює вплив на зміни в пізнанні та реалізації інноваційного шляху розвитку. Так, абсолютно очевидно, що в сучасних мовах не можна нехтувати не тільки процесом технологічних змін, але й процесом пізнання світу, що досягається через відповідний освітянський рівень. Тільки їх взаємозв'язок обумовлює і соціальний, і економічний прогрес.

Сьогодні, коли йдеться про реалізацію інноваційного розвитку, мається на увазі забезпечення таких його елементів, як наука, техніка, виробництво. У той же час матеріальне благополуччя держави забезпечується не просто науковими дослідженнями, інноваціями, високими технологіями, але й належним освітянським рівнем населення. Тому в практичній площині на перший план стає проблема розробки конкретних механізмів, адекватних складності та багатогранності змісту інноваційного розвитку, істотного оновлення функціонального змісту традиційних заходів та інструментів державного управління.

У зв'язку з цим не викликає сумнівів актуальність фінансування освіти в сучасних умовах. Аналіз значення освіти в сучасному житті та стан української системи освіти дозволяє зробити висновок про необхідність кардинальних змін в існуючій на нинішній момент системі освіти. Фінансування освіти - це капіталовкладення з боку держави в майбутнє нації. Тому значення для нашої країни фінансування закладів освіти важко переоцінити.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... З цієї причини, фінансуванню закладів освіти присвячено безліч наукових публікацій, серед яких особливої уваги заслуговують праці О.Д. Василика, А.О. Єпіфанова, В.І. Кравченка. Проблеми фінансування вищої освіти також знайшли своє відображення в роботах О.А. Грішної, Т.М. Гребнєвої, Г.А. Дмитренко, І.С. Калинюк, Р.Ю. Кігеля, В.Є. Козака, В.І. Лугового, В.П. Мельника, В.М. Новікова, С.Р.Пасеки, О.С. Полевської та інших.

Формулювання цілей статті... Метою статті є визначення особливостей фінансування вищої освіти в Україні, аналіз досвіду фінансування освіти в СРСР.

Виклад основного матеріалу... Сьогоднішня система освіти в Україні є пострадянською системою освіти. Бо ми маємо справу з закладами, установами, та відносинами між ними, які складаються в державі, що виникла на терені колишнього СРСР.

Зараз у зв'язку з загальним підвищенням рівня вимог до освіченості людини термін „освіта” набув великої популярності. Проблема нашого законодавства в даному випадку полягає в тому, що в державі немає жодного легального визначення терміна „освіта”.

В науковій літературі основна увага приділяється питанню співвідношення двох понять: „освіта” та „навчання”. Необхідність чіткого розмежування викликана ототожненням більшістю індивідів освіти з навчанням за схемою „навчався – отримав освіту”. Вчені, які займалися цією проблемою, впевнено проводили межу між цими поняттями, оскільки різниця існує.

Можна визначити освіту в найзагальнішому вигляді як постійно триваючий процес засвоєння людиною соціально-значущого досвіду, отриманого від попередніх поколінь; розвиток власних творчих здібностей, що дають можливість надалі продукувати нове соціально значуще знання [2].

Такий погляд на освіту з несуттєвими варіаціями висловлюється вже протягом багатьох років, але через неухвалу органів державної влади та управління не знайшов практичного втілення в нормативних документах та програмах розвитку освіти, що не дає можливості сформувати структуру видатків на освіту.

Питання видатків на освіту в Україні зараз є основною проблемою, що повинна турбувати галузь. В умовах хронічної нестачі коштів не може бути й мови про серйозне реформування системи освіти та її подальший розвиток.

В колишньому СРСР фінансово-правова наука виходила з загальноприйнятого в юридичній науці поняття державних видатків, які розуміли як регламентований правовими нормами планомірний процес використання мобілізованих Радянською державою грошових коштів на потреби народної освіти [4]. З загальнотеоретичної точки зору така позиція є логічною і виваженою, але при цьому недостатньо враховувалася специфіка нашої держави. Коли мова йде про державу з ринковою економічною системою, то перевищення видатків в межах держави над видатками держави на певну галузь не потребує фундаментального обґрунтування. В таких державах існує декілька видів (форм) власності, причому державна власність в переважній більшості випадків не є домінуючою. Приватні особи та юридичні особи недержавних форм власності виділяють певні суми коштів на освітню галузь. Ці кошти й складають перевищення видатків держави над видатками державного бюджету.

Ситуація, що склалася в Україні з фінансуванням системи вищої освіти, оцінюється як катастрофічна. Відбувається руйнація існуючих закладів, а натомість не відбувається заміни начебто непотрібних вищих закладів освіти та шкіл на ті, що реально необхідні територіям. Поруч з цим обсяг коштів, які мають спрямовуватися з бюджету, зменшується.

Проте недостатній рівень державного фінансування закладів освіти вимагає подальших наукових пошуків з метою вдосконалення фінансового забезпечення освітянських закладів, що й зумовило проведення цього дослідження та обумовило його мету і завдання.

Як відомо, нині в Україні джерелами фінансування закладів освіти нині є:

- кошти державного та місцевих бюджетів;
- кошти, одержані за підготовку, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів згідно з укладеними договорами;
- плата за надання додаткових освітніх послуг;
- кошти, одержані за науково-дослідні роботи;
- доходи від реалізації продукції навчально-виробничих майстерень;
- дотації місцевих рад народних депутатів;
- кредити і позики банків;
- валютні надходження;
- добровільні внески від підприємств, установ, організацій та окремих громадян.

Проте, основною частиною фінансування закладів освіти в Україні нині є асигнування з бюджетів [2].

Переважну частку витрат бюджетів на освіту складають видатки, спрямовані на фінансування загальноосвітніх шкіл. Фінансово-господарська діяльність загальноосвітніх шкіл здійснюється на основі єдиного кошторису доходів і видатків. Видатки на загальноосвітні школи складаються з поточних і капітальних. Поточні видатки включають: оплату праці працівників; нарахування на заробітну плату; придбання предметів постачання та матеріалів й інші. Капітальні видатки включають: придбання основного капіталу; капітальні трансфerti; придбання землі і нематеріальних активів та інше. Варто зазначити, що в основі визначення розміру фінансування загальноосвітніх закладів лежать два

показники – це: вихідний – кількість учнів та похідний – кількість класів. Ці показники відображаються у кошторисі на дві дати: на 1 січня планового року і 1 вересня [4].

Додатковою характеристикою рівня фінансового забезпечення освіти є динаміка капітальних вкладень. Щодо цього, необхідно навести такі факти: простежується негативна тенденція щодо їх динаміки в освіту. Якщо в цілому по економіці кумулятивний індекс приросту капітальних вкладень за період з 1994 до 2000 рр. становив майже 37 %, то аналогічний показник по освіті – лише 33,7 %. При цьому коливання показника динаміки (ланцюговий індекс приросту/падіння) знову таки відбувається в достатньо широкому діапазоні – від падіння майже на 50 % у 1996 році, до приросту на 4,2 % у 1998 році. У зв'язку з цим, на нашу думку, є додаткові підстави стверджувати про відсутність у бюджетній політиці уряду функціонально-структурної спадковості щодо фінансування освіти.

Рівень матеріально-технічного забезпечення інтелектуального розвитку нації, освіти та науки зокрема, в умовах поширення глобалізаційних процесів і стрімкого розвитку цифрових технологій характеризують показники кількості користувачів мережею Internet та кількості персональних комп'ютерів. В Україні, за даними Світового банку, щороку з 1997 до 2000 рр. зростає кількість користувачів на 50 тис. осіб. Станом на 2000 р., кіл-кість Internet-користувачів становить 300 тис. осіб. Це 0,6 % усього населення України, тому подібній рівень доступу до світової бази знань не можна вважати задовільним. Для порівняння, в Норвегії цей показник становить майже 49 %, у США – 34 %, у Великій Британії – більше 30 %, у Польщі – 7 %, у Румунії – 3 %, у Росії – 2 % населення. За цим показником Україна посідає 130 місце у світі. За кількістю персональних комп'ютерів Україна займає 106 місце у світовій класифікації країн за цим показником. На одну тисячу осіб в Україні станом на 2000 р. лише 17 ПК. Фактично це означає, що лише один із шестидесяти громадян – України має ПК та, відповідно, один зі ста шестидесяти громадян має доступ до світової бази знань (Internet). У сучасних умовах розвитку цифрових технологій це незадовільний рівень забезпечення економіки країни інтелектуальними засобами виробництва. Таким чином, незважаючи на певне зростання абсолютних показників фінансування освіти в Україні, ці показники потребують подальшого зростання. Крім того, доцільно виділити ще ряд напрямів, які потребують відповідних рішень: - неоптимальний розподіл коштів у межах єдиного бюджету освіти; - незадовільний рівень матеріально-технічного забезпечення освітніх установ; - відсутність дій уряду щодо фінансової підтримки освіти, системних та послідовних заходів сприяння розвитку цієї інноваційно важливої сфери економіки України. Розв'язання цих проблем, звичайно, не означає забезпечення Україні гарантованого провідного місця у світовому економічному процесі. Фінансова підтримка освіти з боку уряду – лише одна з багатьох необхідних умов переходу до інноваційних методів економічного розвитку. До передумов забезпечення ефективності освітянського потенціалу модернізації суспільства і економіки належать також:

1) розробка і втілення широкомасштабної довгострокової стратегії розвитку освіти, що передбачає перетворення освіти в галузь постіндустріальної економіки, у важливу складову економіки знань;

2) модернізація системи освіти у гнучку, динамічну індустрію, що забезпечує „виробництво інтелекту” через нові освітні технології, форми і методи навчання і виховання та відповідну фінансово-кредитну політику;

3) цілеспрямована державна політика в галузі освіти у напрямках прогнозування розвитку, координатора головних процесів у сфері освіти, прямої і непрямой форм підтримки і стимулів та контролю за ефективним використанням ресурсів і якістю освіти;

4) взаємозв'язок державного управління з механізмами самоорганізації, що включають пошук нових, відкритих і демократичних моделей управління;

5) запровадження спеціальних освітніх програм для формування інноваційної культури у населення;

6) усунення професійних та інституціональних „розривів” між наукою і освітою через:

- підвищення методологічного базису дослідників, викладачів, студентів;

- координацію і поєднання зусиль академічної науки з розробкою освітянських стандартів;

- створення змішаних організаційних форм;

- створення університетів при академічних інститутах (наприклад, Російська економічна школа, Вища школа економіки при РАН);

7) налагодження нових зв'язків між вищою і середньою школами, вищою освітою та ринком праці. У підсумку такі кроки сприятимуть становленню інноваційної моделі економічного зростання в Україні.

При цьому, незважаючи на те, що державні навчально-виховні заклади та установи системи освіти, діяльність яких повністю або частково фінансується з бюджету або за рахунок асигнувань з галузевих міністерств, звільняються від оподаткування прибутку (доходу) без обмеження рівня рентабельності, не дивлячись на те, що доходи освітянських установ у частині, що використовуються на розвиток освіти, звільняються від оподаткування в межах до 4% балансового прибутку підприємств, рівень фінансування закладів освіти в Україні є далеко не достатнім.

Тому нині в умовах світової фінансової кризи та бюджетного дефіциту особливо важливого значення набуває жорсткий режим економії у витрачанні бюджетних коштів та необхідність здійснення бюджетного фінансування не в розмірах, передбачених кошторисами, а згідно з фактичними показниками штатної чисельності працівників, фактичних розмірів стипендії та при цьому обмежувати розміри видатків на господарські потреби, поточний і капітальний ремонт, придбання обладнання та інвентарю.

Проблема нашої держави полягає в тому, що саме на державному рівні відсутнє розуміння життєвої необхідності в конкурентоспроможній системі освіти. В світі прийнято вважати: суспільство не завжди розуміє необхідність розвитку освіти й державі за допомогою різноманітних стимулюючих норм доводиться підводити громадян до думки про необхідність отримання освіти високого рівня, а не зменшувати видатки на освіту.

Вивчаючи стан справ на ринку освітніх послуг, можна дійти висновку, що важливою причиною усіх проблем є тенденція усунення держави зі сфери освіти. До цього потрібно додати, що якість освітніх послуг громадянам в Україні істотно впала внаслідок безсистемного та неосмисленого копіювання західних стандартів освіти. Адже за часів СРСР радянська система освіти вважалася найкращою у світі. Сьогодні Україна за цим показником не входить навіть до першої двадцятки країн світу. Регрес очевидний, оскільки коштів, які виділяє Україна для надання освітніх послуг, зокрема, у регіони, не вистачає навіть на покриття базових статей витрат: зарплата, нарахування на зарплату, енергія та енергоносії. За даними Держкомстату, дефіцит бюджетних коштів, які виділяють щороку на середню загальну освіту в містах України останні три роки, становить у різних регіонах від 10 до 20 %. Необхідно зазначити, що ситуація з виплатою заробітної плати працівникам освіти в останні декілька років значно поліпшилася внаслідок істотної переорієнтації урядової політики. Сплачена не лише заборгованість, але відбувається й повільний процес підвищення заробітних плат працівників сфери освіти. Незважаючи на ці позитивні зрушення, ситуація з фінансуванням освітніх програм залишається вкрай складною.

Світова практика не знає випадків стабілізації витрат за допомогою засобів, спрямованих на економію коштів. Можна досягти тимчасового зменшення витрат, але наслідком буде втрата досягнутого рівня розвитку системи освіти країни. Розвинені держави планують щорічне збільшення витрат на системи освіти (збільшення в абсолютних одиницях).

Висновки... Як підсумок, необхідно зазначити, що держава не може в повній мірі забезпечити потреби освітніх закладів, тому їх фінансування протягом останніх років значною мірою здійснюється безпосередньо за рахунок тих, хто хоче навчатись і мати освіту. І, якщо на рівні шкіл таке явище майже відсутнє, то у вищих навчальних закладах більша частина молоді навчається за власний кошт. Можливо з часом наша держава зможе розширити кількість державних місць і навчання стане доступнішим, але це стане можливим лише після ряду реформ, і не лише в галузі освіти. Не зважаючи на фінансові негаразди, державі і громадянам необхідно забезпечити молодь якісними та професійними освітніми послугами, адже це єдина передумова успіху як молодих громадян, так і нашої держави загалом.

Список використаних джерел та літератури:

1. Андрущенко В. П. Педагогічна освіта України: Болонські виклики і напрями модернізації / В. П. Андрущенко // Практична філософія. – 2004. – №1. – С. 12-20.
2. Воронова Л. К. Фінансове право України : підруч. / Л. К. Воронова. – К. : Прецедент ; Моя книга, 2006. – 448 с.
3. Даниленко Л. Європейський вибір вищої освіти / Л. Даниленко, В. Паламарчук // Управління освітою. – 2004. – №18. – С. 3-6.
4. Зайчук В. Нормативно-правове забезпечення освіти в Україні / В. Зайчук // Вища школа. – 2002. – № 2-3. – С. 3-4.

Анотація

Е.П.Биницкая

Финансирование высшего образования в контексте реализации инновационной модели развития экономики Украины

В статье рассматриваются основы финансирования образования в современных условиях. Анализируется значение образования в современном мире и состояние украинской системы высшего образования.

Ключевые слова: система образования, финансирование высшего образования, модернизация высшего образования, инновации, экономический рост.

Summary

O.P.Binyts'ka

Financing of Higher Education in the Context of Realization of Innovational Model of Development of Ukraine's Economy

The basic principles of financing of education in the modern conditions are studied in the article. The meaning of education in modern life and its influence onto the state of the system of higher education is analyzed.

Key words: system of education, financing of higher education, modernization of higher education, innovations, economic growth.